چەمکی ڕەخنەی پراکیتکی لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا

کارزان کريم أمين[1]، فوئاد رشيد محمد[2]

[1]بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەڵاحەدین-هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق
[2] بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی، زانکۆی سەڵاحەدین-هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختە

پانتاییەکی فراوانی توێژینەوە ڕەخنەییەکان، بە جێکردنەوە و بانگەشەکردن بۆ ئەنجامدان و کارکردن لە چوارچێوەی چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی ڕەنگرێژ کراون، بەڵام ئەم زارەوەیە، یەك چەمك و بنەما و مۆدێلی کارپێکراوی نییە، بەڵکو فۆرمی جیاواز، زەمینەسازی تیۆری، بونیاتی مەعریفی جودای هەیە، لەم ڕوانگەیەوە، ئەم توێژینەوەیە،خوێندنەوەیەکی ڕەخنەییە بۆ چۆنیەتی تێگەیشتن و ئامادەبوونی زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی لە گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا، لەم ڕووەوە، شرۆڤەی جۆری چەمك و ناساندنی زاراوەکە لە ناو ڕەخنەی ئەدەبی جیهانیدا دەکات، جەخت لە سەر تیۆرە ڕەخنەییەکەی ی. ا، ڕیچاردز لە بارەی چەمك و ئامانج و بنەماکانی ڕەخنەی پراکتیکی دەکاتەوە. لەسەر ئەم بناغەیەوە، شیکردنەوە و هەڵسەنگاندن بۆ چۆنیەتی ناونان و سازکردنی فۆرمی زاراوەکە و چۆنەیتی تێگەیشتن و بەکارهێنان و پراکتیزەکردنی لە هەندێك لەو کارە ڕەخنەییانەی ناو ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا دەکات، کە بانگەشەی بەکارهێنان و کارکردن بەم چەمکەیان کردووە. لەم ڕووەشەوە، لە سنوور و چوارچێوەی ڕەخنەی ڕەخنەوە، ساغکردنەوە و بەدواداچوون بۆ چۆنیەتی ئامادەبووون و کارپێکردنی زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی لە ناو کارە ڕەخنەییەکانی ڕەخنەگرانی کورددا دەکات. هۆکاری پشت تێگەیشتن و شێوازی کارپێکردنی زاراوەکە ڕوون دەکاتەوە. لەگەڵ ئەمانەشدا، هەموو ئەو فۆرم و ناونانانەی بەسەردەکاتەوە، کە لە گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا بە هاوواتای ڕەخنەی پراکتیکی بەکارهێنراون. لە پاڵ ئەم بەکارهێنانانەشدا، زاڵی تێگەشتن و چەمکە گشتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکی، کەمی بوونی تێگەیشتن و کارکردن لە چوارچێوەی چەمکە تایبەتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکی بە تیۆر و ئارگومێنێکی تایبەت شرۆڤەی بۆ کراوە.

وشە سەرەکییەکان: ڕەخنەی پراکتیکی، مانای گشتی، ناوەوەی دەق، مانای تایبەتی، ڕەخنەی ئەدەبی.

پێشەکی

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی بریتییە لە کارکردن لەسەر بنەمای چەمك و زاراوە ڕەخنەییەکان، چونکە ئامادەبوونی دروستی ئەم زاراوانە پەیوەستە بە هۆشمەندی ڕەخنەگرەوە و دەبێتە مۆرکێکی زانستی و بابەتییانە بە سروشتی گوتارە ڕەخنەییەکەوە. لەم ڕوانگەیەوە، زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی بایەخ و گرنگی خۆی هەیە. لە لایەك ئاماژەیە بۆ تیۆرێکی ڕەخنەیی دیاریکراو، کە پتر لە لایەن ڕیچاردزەوە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە هاتۆتە ناو گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی و چەسپێنراوە، بەڵام لە ناو ڕەخنەی ئەدەبی کوردی، زۆر بە دەگمەن ئاوڕ لەم تیۆرە ڕەخنەییە دراوەتەوە، توێژینەوەی تایبەتی لەسەر چۆنیەتی ئامادەبوون و کارکردن بەم چەمك و زاراوەیە ئەنجام نەدراوە. لە لایەکی دیکەشەوە، گوزارشتە لە جۆرێکی ڕەخنەیی کردەیی کە لە بەرامبەر ڕەخنەی تیۆریدا بەکاردەهێنرێت. هەر بۆیە ئەم بابەتە مژارێکی بەرچاوە و سنوورێکی بەرفراوانی توێژینەوە ڕەخنەییەکان لە خۆی دەگرێت. هەر ئاوڕدانەوەیەك لەم بابەتە، بە سەرکردنەوەی مەودایەکی گرنگی بواری ڕەخنەی ئەدەبییە، کە دەبێتە بەرچاو ڕوونییەك بۆ توێژینەوەی ڕەخنەییەکانی داهاتوو، هەروەها دەروازە بۆ دۆزینەوەی ڕێگایەکی تازە بۆ چۆنیەتی فێرکردنی پرۆسەی ڕەخنەیی لە ئەدەبی کوردیدا خۆشدەکات. لەم ڕوانگەیەوە، ئەم توێژینەوەیە، کاری کۆمەڵێك ڕەخنەگری کوردی خستۆتە ناو سنووری کارکردنیەوە، بە تایبەتی ئەو کارە ڕەخنەییانەیان کە بەڕوونی ئاماژەیان بە چەمك و زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی کردووە، یاخود بنەما و ئامانجی ڕەخنەی پراکتیکی لە ناو کارەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە یان جێبەجێیانکردووە. گرنگترین ڕەخنەگرانی سنووری ئەم توێژینەوەش ئەمانەن: کامل حەسەن عەزیز بەسیر، بەختیار سەجادی، عەتا قەرەداغی، هاوژین سڵیوە، محەمەد مەحموودی، ڕەئوف عوسمان، کەمال میراودەلی .

ئامانجی ئەم توێژنیەوەیە، هەوڵدانێکە بۆ بەدیارخستنی چۆنیەتی ئامادەبوونی زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی وەك فۆرم و ناونان لە ناو گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا، هەروەها تێگەیشتن و چۆنیەتی مامەڵەکردن و پیادەکردنی لەلایەن بەشێك لە ڕەخنەگرانی کورد شیدەکاتەوە و هەڵدەسەنگێنێت و جۆری چەمك و مانای زاراوەکە دیاری دەکات. ئەم پرسانە دەکاتە ئامانجی خۆی و هەوڵی وەڵامدانەوەیان دەدات.

لەڕووی میتۆدۆلۆژییەوە، توێژینەوەیەکی چۆنایەتییە، سەر بە بواری ڕەخنەی ڕەخنەیە،

ئیمەیلی توێژەر: karzan.ameen@su.edu.krd

مافی چاپ و بڵاوکردنەوە © ٢٠٢٥ کارزان کریم أمین، فوئاد رشید محمد، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لە ژێر ڕەزامەندی - CC BY-NC-ND 4.0

گۆڤاری زانکۆی کۆیە بۆ زانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان، بەرگی ٨، ژمارە ٢ (٢٠٢٥)
ڕێککەوتی: وەرگرتن: ١٨ تەمووز ٢٠٢٤، ڕێکەوتی پەسەندکردن: ١٢ ئاب ٢٠٢٤
توێژینەوەی ڕێکخراوە لە ١٦ تەمووز ٢٠٢٥

Original Article |**DOI:** https://doi.org/10.14500/kujhss.v8n2y2023.pp147-153

لەسەر بنەمای پێداچوونەوەکی ڕەخنەییانە و لە چوارچێوەی ئەرك و ڕۆڵی ڕەخنەی ڕەخنەوە کار لەسەر چۆنیەتی ئامادەبوونی زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی لە گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی کوردی دەکات. لەم گۆشەنیگایەوە، پشت بە تیۆرە ڕەخنەییەکەی ڕیچاردز دەبەستێت بۆ ڕەخنەی پراکتیکی، کە تیۆرێکی ڕەخنەیی و میتۆدێکی تەکنیکسازییە بۆ چۆنیەتی ئەنجامدانی پرۆسەی ڕەخنەیی لە سەر بنچینەی گرنگیدان بە پەیوەندی سەربەرخۆی نێوان خوێنەر و دەقی ئەدەبی.

٢. ڕەخنەی پراکتیکی (چەمك، مێژوو، ئامانج، بنەما)

١.٢ چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی

چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی، زاراوەیەکی دیار و زەقی بواری ڕەخنەی ئەدەبییە، کە بە شێوەیەکی گشتی، دوو مانای پێدراوە، یاخود دوو پێناسەی بۆ کراوە: پێناسەیەکی گشتی، پێناسەیەکی تایبەتی. هەرچی پێناسە گشتییەکەیە، ئەمە زیاتر مانا ڕووکەش و بەربڵاوەکەی ڕەخنەی پراکتیکی دەگرێتەوە، کە بەرامبەر بە ڕەخنەی تیۆری بەکاردێت، ئەمەش بەمانای ئەنجامدانی پرۆسەی ڕەخنە؛ بەپشتبەستن بە تیۆرێك یاخود بە مامەڵەکردنی ڕاستەوخۆی ڕەخنەگر لەگەڵ دەقێك یان چەند دەقێکی دیاریکراودا دێت، بە ئامانجی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دەقی ئەدەبی.(Baldick, 2002: 203)

ئەوەی پەیوەستە بە مانا و پێناسە تایبەتییەکەیەوە، ئەوا "لە ئەدەبناسیدا، ڕەخنەی پراکتیکی بەوە دەناسرێتەوە، کە میتۆدێکە لە میانەی خوێندنەوەی دەقی ئەدەبیدا، بە شێوەیەکی سەربەخۆ، کۆسەرنجی دەخاتە سەر خودی دەقی ئەدەبی و لە چوارچێوە کۆمەڵایەتی و مێژووییەکەی دایدەبڕێنێت (West, 2017:88) . ڕۆڵی سەرەکی لە دارشتنی ئەم چەمکە بۆ شاعیر و ڕەخنەگری بەریتانی ئایڤۆر ئارمسترۆنگ ریچاردز(1893- 1979) دەگەڕێتەوە، بنەمای تیۆرەکەی لەسەر ئەوە دارشتووە، کە دەقی ئەدەبی بوونێکی سەربەخۆی هەیە و شیکردنەوەشی تەنها لە سنووری وشە و دەستەواژەکانیەوە دەمێنێتەوە، دوور لەو هەلومەرجەی تێیدا نووسراوە (وهبة، 1974: ٤٣٠). ئەمەش واتا ڕەخنەی پراکتیکی پرۆسەی پێکەوە گرێدانی خوێنەر (ڕەخنەگر) و دەقی ئەدەبییە، لە سەر بنەمای مامەڵەی نزیك و زیندوو و ڕاستەوخۆی خوێنەر لەگەڵ ڕەگەز و پێکهاتەکانی ناوەوەی دەقی ئەدەبی.

ئەم پێناسە تایبەتییەی ڕەخنەی پراکتیکی دوو جەمسەری سەرەکی لە خۆ دەگرێت: یەکەمیان، ئەزموونکردن و تاقیکردنەوەی کردەیی خوێنەر لە میانەی خوێندنەوەیەکی ڕاستەوخۆ و زیندە شیکاریی بۆ دەقی ئەدەبی.(Peck & Coyle, 1995: 3) دووەمیان، شیکردنەوە و لێکدانەوەی دەقی ئەدەبی تەنیا لە سەر بنەمای ڕەگەز و پێکهاتەی ناوەوەی خودی دەقی ئەدەبی (عبدالله، 1986: 5). ئەمەش هاندان و سنووربەندکردنی پرۆسەی ڕەخنەگرتنە لە چوارچێوەی دەقی ئەدەبی لە میانەی پرۆسەی ماناسازیدا. لێرەشەوە، جۆرێك لە ڕەخنە بەرهەمدێت، کە تەنیا لە پەیوەندی ڕاستەوخۆ و زیندووی نێوان خودی خوێنەر و دەقی ئەدەبییەوە دروست دەبێت، بە بێ ئەوەی پەنا بۆ فاکتەری دەرەکی ببردرێت.

لەم ڕوانگەیەوە، چەمکە تایبەتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکی کە ئەم توێژینەوە جەختی لەسەر دەکاتەوە، لەوەدا چڕ دەبێتەوە، کە جۆرێکی ڕەخنەیی تەکنیککاری ناوەکییە، کە لە میانەی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دەقی ئەدەبیدا، پشت بە سەرنج و خوێندنەوەی ڕاستەوخۆ و زیندوویی خوێنەر بۆ دەقی ئەدەبی دەبەستێت. خوێنەریش لەم پرۆسەیەدا، خۆی ڕادەست و ڕایەڵەی مانا و بەهای ئەو وشانە دەکات، کە لە ناو لاپەرەکانی خودی دەقەکان هەیە، هەموو بڕیارێکی پێشوەختە و پەنابردن بۆ ژیاننامەی دەقنووس، ڕەهەندی ئایدیۆلۆژی، کۆنتێکستی کۆمەڵایەتی، پاشخانی کولتووری ڕەتدەکاتەوە. ئەمەش بە مەبەستی خوێندنەوەی ورد و تازە و جیاواز، هەروەها لێکدانەوەی بابەتیانە و بێلایەن و ورد، کە لە خودی دەقەوە هەڵهێنجرابێت.

٢.٢ کورتەی مێژووی سەرهەڵدانی ڕەخنەی پراکتیکی

بە چاوخشاندنەوەیەکی مێژوویی بۆ ئەم مژارە، ئەوە دەردەکەوێت ،کە ڕەخنەی پراکتیکی بە مانا گشتییەکەی ڕەگوڕیشەیەکی کۆنی هەیە، دەکرێت هەر جۆرە مامەڵەیەکی ڕەخنەیی لەگەڵ هەر دەقێکی ئەدەبی، یاخود تاقیکردنەوەی بۆچوون و تیۆرێك لەسەر دەقدا، لە هەر قۆناغێك لە قۆناغەکانی مێژووی ڕەخنەی ئەدەبی وەك ڕەخنەیەکی پراکتیکی هەژمار بکرێت، بەڵام نە خودی زاراوەکە، نە تیۆرێکی تایبەت بە ڕەخنەی پراکتیکی تا بیستەکانی سەدەی بیستەم نەبووە، هەر بۆیە هەر جۆرە کارکردنێکی ڕەخنەیی پراکتیکی لە پێش ئەم مێژووەوە ڕاستەوخۆ لەگەڵ مانا گشتییەکەی ئەم زاراوەیە هاوتەریبە.

هەرچەندە دەرکەوتن و بایەخی ڕاستەقینەی ئەم زاراوەیە بۆ سەرەتاکانی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، لە ناو سەرچاوەکانی ڕەخنەی ئەدەبیدا، بۆچوونێك بەدیدەکرێت، کە ڕەگوڕیشەی بیرۆکەی گرنگیدان بە فێرکاری چۆنیەتی خوێندنەوە و تێگەیشتن لە دەقی ئەدەبی بۆ قۆناغەکانی پێشووتر دەگەڕێننەوە، بە تایبەتی لە ئەدەبی ئینگلیزیدا، کە پێیانوایە مێژوویەکی کۆنتری هەیە. لەم ڕووەوە، ئاماژە بە ڕۆڵی زانکۆکانی وەك زانکۆی ئێدینبارا دەدەن، دواتر لە زانکۆ ناودارەکانی لەندەندا، ئەم بابەتە زیاتر ناسێندراوە. ئەمە جگلە لەوەی لە ئەمریکادا، بە تایبەتی لە زانکۆی هارڤارددا، خوێندنەوە و تێگەیشتن لە دەقی ئەدەبی بە مەبەستی فێربوون هەر لە ساڵی 1806 ەوە دەخوێندرا (Peck & Coyle, 1995: 3)، بەڵام ئەو هەمموو بایەخ و ناساندن و فێرکارییە، لە چوارچێوەی تیۆر و میتۆدێکی ڕوون و قووڵدا شێوەگیر نەکرابوون، زیاتر لە بازنەی گرنگیدانی ڕووکەش و سەرەتایی بۆ خوێندنەوەی دەقی ئەدەبی دەخولانەوە.

مێژووی سەرهەڵدانی ڕەخنەی پراکتیکی بە مانا تایبەتییەکەی وەك تیۆرێکی ڕەخنەیی لە زانکۆی کامبریجەوە دەست پێدەکات، بە تایبەتی و دیاریکراوی کارەکانی ئی.ا. ڕیچاردز وەك مامۆستایەك لە زانکۆکە، کە پێداگری لەسەر بایەخدان بە وەڵام و هەڵوێستی ڕاستەوخۆی قوتابی(خوێنەر) لە بارەی دەقی نائاشنا و نەناسراو دەکرد، ڕۆڵی سەرەکی لە چەسپاندنی زاراوەکە و پێشکەشکردنی تیۆرێکی ڕەخنەیی لەم بارەیەوە بینی، بە تایبەتی لە کتێبەکەی بە ناونیشانی "ڕەخنەی پراکتیکی: لێکۆڵینەوەیەك لە بارەی بڕیاردانی ڕەخنەیی"، کە لەساڵی 1929دا بڵاوی کردەوە، هەروەها لە پێشتریشدا، کتێبێکی دیکەی بە ناونیشانی "بنەماکانی ڕەخنەی ئەدەبی"، لە ساڵی 1924 دا بڵاو کردبوویەوە (North, 2013, 142-143,146; West, 2017: 90-91). ئەم دوو کتێبە، بە تایبەتی ئەوەی یەکەمیان، ڕێگایەکی تازە بوو بۆ ئەوەی کە پرۆسەی ڕەخنەگرتن لە هزری قوتابییەکانی، لە پرۆسەیەکی بڕیاردانی پێشوەختە و پشتبەستن بە هۆکاری دەرەوەی دەق بۆ پرۆسەی کارکردنی زیندوو لەگەڵ دەقی ئەدەبی، بە تەوەرکردنی وەڵامی ڕاستەوخۆی خوێنەر لە بارەی دەقی نەناسراو و ناباو بگۆڕیت (Bredin, 1986: 26-27). لەم قۆناغەوە، بە چەقکردنی ڕەخنەی پراکتیکی بەم دیدگا و تێگەیشتنەوە، وەك بناغەیەکی تیۆری ڕەخنەیی چەسپا، دابڕاندنی دەق لە هۆکارە دەرەکییەکان بوو بە نەریتێکی ڕەخنەیی و وەك میتۆد و تەکنیکێك بۆ فێرکردنی پرۆسەی ڕەخنەگرتن لە ئەدەبی ئینگلیزی ناسرا، ئەمە وێڕای ئەوەی لە لایەن هەندێك لە ڕەخنەگرانی وەك ف. ر. لیڤیس و ویلیام ئێمپسۆن زیاتر گەشەی بە خۆیەوە بینی (495-496:

.(Hartman,1979

لە پاڵ ئەوانەی باسكران، هەندێك لەسەرچاوەكان ئاماژە بەوە دەكەن، لە ڕەخنەی ئەدەبی ئینگلیزیدا، ئەنجامدانی پرۆسەیەكی ڕەخنەیی كە لە سەر بنەمای شیكردنەوەی خودی دەقە ئەدەبییەكەوە دەست پێ بكات، مێژوو و سەرەتایەكی كۆنتری هەیە. پێشتریش"نەریتێكی درێژخایەنی ڕەخنەی كارپێكراوی لەم چەشنە لەبەریتانیادا هەبووە. لە وتارە ئەدەبییەكانی درایدن، "ژیانی شاعیرە ئینگلیزەكان"ی دكتۆر جۆنسۆن(1779-81)، وتارەكانی كۆلێریج لەبارەی شكسپیر و سەرنجەكانی لەسەر شیعری وۆردسوۆرس لە كتێبی "ژياننامەی ئەدەب" (1817)، هەورەها "وتارەكان لەبارەی ڕەخنەوە" لە نووسینی ماتیۆ ئارنۆلد لە ساڵی 1865 بەدواوە ڕەگوڕیشەكەی چەكەرەی كردووە، ئینجا لە كارەكانی ڕەخنەگرانی ڕەخنەی نوێ، لە ساڵی 1930 بەدواوە زیاتر گەشەی كرد، كە هەموو جۆرە لێكۆڵینەوەیەكی ڕەهەندی مێژوویی، ئاكاری، یان هەر مەبەستێكی دەرەوەی دەقی ئەدەبیان ڕەتدەكردەوە ...، ئەم جۆرە بیركردنەوەیە لە كتێبی "ڕەخنەی نوێ" (1941) ی جۆن كرۆ ڕانسۆم بە ڕوونی كاری لەسەر كراوە. لەو سەردەمەوە تا سەرەتای شەستەكانی سەدەی بیستەم لە ناو میتۆدەكانی ڕەخنەی نوێ هەم لە بەریتانیادا، هەم لە ئەمریكادا، بیری زاڵی ناو ڕەخنەگران بوو"(Peck & Coyle,1995: 5). لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، بۆچوونەكانی ڕیچاردز لە دووڕووەوە بایەخ و بەهای خۆیان هەبوو. هەم لە بارەی ڕەخنەی پراكتیكییەوە بە دەسپێك و سەرەتای بە تیۆریكردنی چەمكەكە بوون، هەم بە یەكێك لە ژێدەر و بنەماكانی ڕەخنەی نوێ دادەنرێت، كە تاكو ئەمرۆش ئەم میتۆد و بیركردنەوەیە لە دونیای ڕەخنەی ئەدەبیدا، باوە و برەوی خۆی هەیە.

٢.٣ ئامانج و بنەماكانی ڕەخنەی پراكتیكی

بە شێوەیەكی گشتی ڕەخنەی پراكتیكی لە چوارچێوەی چەمك و مانا گشتییەكەیدا، زیاتر دوو ڕۆڵ و ئامانجی سەرەكی هەیە، یەكێكیان بە مەبەستی ڕاهێنان و فێركردنی چۆنیەتی ئەنجامدانی پرۆسەی ڕەخنەگرتن و مامەڵەكردن لەگەڵ دەقی ئەدەبیدا، ئەوی دیكەیان، بۆ مەبەستی توێژینەوە لە بواری ڕەخنەی ئەدەبیدا، بەڵام ڕیچاردز (1930) لە سنووری دید و تێگەیشتنە تایبەتەكەی خۆیدا ، سێ ئامانجی سەرەكی بۆ ڕەخنەی پراكتیكی دیاریكردووە، كە بە هۆكار و ئامانجی نووسینی كتێبەكەی لەبارەی ڕەخنەی پراكتیكی دەزانێت، سێ ئامانجە سەركییەكانیش ئەمانەن:

أ- خوێندنەوەسازی نوێ: تیۆرەكەی بە پێشكەشەكردنی ڕێبازێكی تازە دەزانێت بۆ خوێندنەوە و تۆماركردن و تێگەشتن لە "دۆخی ئێستای كولتوور" لە بارەی خوێنەر و خوێندنەوە، بە بێ گوێدانە بریاری پێشوەختە و خوێندنەوە باوەكانی پێشوو لەبارەی دەقی ئەدەبییەوە. ئەم خوێندنەوەسازییە، بە جەمسەریكردنی ئەزموون و كاردانەوەی ڕاسەوخۆی خوێنەر بۆ دەقی ئەدەبی.

ب- تەكنیكسازی نوێ: ویستی ڕیچاردز ئەوەبوو، كە توانای تاكەكەسی خوێنەر لە ئاست دەقەكاندا تاقی بكاتەوە، بەمەش دید و خوێندنەوەی نوێ بۆ دەقەكان بەرهەم دێت، كە خوێنەر بە جۆرێك لە سەربەخۆی شیكردنەوە و هەڵسەنگاندن بۆ دەقی نەناسراو و ناباو دەكات. ئەم پرۆسەیەش ستراتیژ و كارنامەیەكی تایبەت بوو لە ڕێگەی بەستنەوەی ڕاستەوخۆ و سەربەخۆی نێوان خوێنەر و دەق. ئەمەش پێچەوانەی تەكنیكە باوەكانی سەردەمەكە بوو.

ت- كارامەیسازی فێركردن: یەكێكی دیكە لە ئامانجەكانی ڕیچاردز ئەوەبوو، كە لە ڕێگەی ئەم تیۆر و تەكنیكسازییە، ڕێگەیەكی فێركردنی كاریگەر بۆ بەهێزكردن و بەرزكردنەوەی كارامەیی و توانای فێركردنی پرۆسەی خوێندنەوە و تێگەیشتن لە دەقی ئەدەبی بونیات دەنێت (Richards, 1930: 3-12).

كۆی هەر سێ ئامانجەكە، پاتكردنەوەی دەستەبەركردنی تیۆر و تەكنیكی نوێ بوو، كە ئەمەش بە دانانی میتۆدێكی ڕەخنەیی كە پشت بە توانای كەسیی سەربەخۆی خوێنەر (ڕەخنەگر) دەبەستێت. خستنەڕووی نەریتێكی خاوەن ستراتیژی تازە بوو، كە چەقبەستوویی و پاتكردنەوەی خوێندنەوە و ئەزموونە دووبارەكانی ڕەتدەكردەوە. هەموو ئەم ئامانجانە ڕاستەوخۆ ڕەنگرێژكردنی ڕووبەری پرۆسەی ڕەخنەگرتنە لە ڕێگەی تەكنیكی تازە، بۆ دۆزینەوەی كارامەییەكانی خودی خوێنەر، پێشكەشكردن و هەڵهێنجانی مانای تازە و جیاواز بۆ دەق. ئەمەشە لەدیدی ڕیچاردزەوە، جەوهەری ئامانجە سەرەكییەكانی ڕەخنەی پراكتیكی بوو.

لە ڕوانگەی ئەم ئامانجانە و هاوشان لەگەڵیدا، ڕەخنەی پراكتیكی كۆمەڵێك بنەما و بنچینەی ڕەخنەیی هەن، كە ڕیچاردز چوارچێوەی تیۆرە ڕەخنەییەكەی پێداڕشتووە، هەر بنەمایەك لەم بنەمایانە پەیوەندی بە ئەوەی دیكەیانەوە هەیە، هەر بۆیە، باسكردنی هەر یەكێكیان گرێدراوی باسكردنی ئەوەی دیكەیانە، بەڵام دەكرێت گرنگترین بنەماكانی ڕەخنەی پراكتیكی بە مانا و چەمكە تایبەتەییەكەی، لەم خاڵانەی خوارەوەدا چڕ بكرێنەوە:

١-سەرنجدان لە مانای گشتی دەق: لە سۆنگەی بەدیهێنانی تێگەیشتنێكی ورد و قووڵ بۆ دەقی ئەدەبی، پێویستە ڕەچاوی چوار جۆر لە مانا بكرێت تاكو مانا ئاساییەكانی وشەكانی ناو دەق تێپەڕێنێت و مانای گشتی و هەمەلایەنەی دەقی ئەدەبی دیاری بكات. یەكەمیان، واتا (واتاداریی ناو زمانی- Sense)، ئەمە ئاماژەیە بۆ بیرۆكە و ناوەرۆكەی كە ڕاستەوخۆ مانای ڕاستەقینەی وشەكانی دەق دەردەخات. دووەمیان هەست (Feeling)، كە ئەمەیان دەرخەری هەڵوێست و باری سۆزی دەروونی دەقنووس بەرامبەر بە ئەو بابەتەی كە باسی دەكات و كاریگەریش لەسەر خوێنەر دروست دەكات. سێیەمیان ئاوازە (Tone)یە، كە چۆنیەتی ڕێكخستن و داڕشتن و شێوازی هەڵبژاردنی وشەكان لە گەیاندنی مانای دەقە ئەدەبییەكان بە خوێنەر. چوارەمیشیان مەبەست (نیاز- Intention) دەگرێتەوە، ئەمەیان مەبەست و نیازی پشت نووسیی دەقەكە لە خۆدەگرێت، كە نووسەر پەیامەكەی تێدا ئاراستەی خوێنەر دەكات (Richards, 1930: 179-188). ئەمانەش هەر هەموویان بەیەكەوە مانای گشتی دەق پێكدەهێنن. لێرەوە، خوێنەر مانایەك بە دەق دەدات، كە لە ڕێگەی بەیەكەوە گرێدان و ڕایەڵەی كۆمەڵێك مانای ئۆرگانی بە مانا گشتییەكەوە دروست دەبن.

٢-ئەزموونكاری و خوێندنەوەی نزیك: ڕەخنەی پراكتیكی بەیاخی بەرچاو بە ئەزموونیكارلێكی ڕاستەوخۆ و نزیكی نێوان خوێنەر و دەق دەدات. بە مەبەستی ئاگاداری لە ڕەگەز و پێكهاتە و وردەكارییە قووڵەكانی دەقی ئەدەبی. ئەمەش بە كۆكۆدنەوە و شیكردنەوەی وەڵام و هەڵوێست و كاردانەوەكانی خوێنەر لەبەرامبەر دەقەكاندا، دوور لە هەموو هۆكارێكی دەرەكی و هەڵسەنگاندنێكی پێشوەختەی سواو دروست دەبێت (Richards, 1930: 3, 203, 225-235). ئەم كاردانەوە و هەڵوێستانەی خوێنەر لە بەرامبەر دەقدا، خوێندنەوەیەكی سروشتی و تێگەیشتنێكی تایبەت بە بەها ئیستاتیكی و هزرییەكانی ناو دەقەكە دەدات

٣-سەربەخۆیی دەق و بە تەوەركردنی خوێنەر: ئەم جۆرە ڕەخنەییە، پاشخانی دەقنووس، هۆكارەكانی دەرەوەی دەق لە میانەی شیكردنەوەی دەقدا فەرامۆش دەكات، كە میتۆدە نەریتییەكانی پێشوو جەختیان لێدەكردەوە، بەڵكو وەك ڕەفتار و هەڵسوكەوتێكی سەربەخۆی مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ دەقدا دەكات، هەروەكو ڕیچاردز

ڕەخنەی لەو مێژووەی ڕەخنەی ئەدەبی دەگرێت، کە لەچوارچێوەی جوینەوەی مانا و نرخاندنە جێگیر و نەگۆڕەکان خۆی پاتدەکاتەوە، لەم ڕووەوە دەنووسێت: "مێژووی ڕەخنە. . . مێژوویەکی دۆگماتیزم و مشتومڕئامێزە، نەك مێژووی ڕاستەقینەی لێکۆڵینەوە. وانەی سەرەکی کە لەم جۆرە توێژینەوانە فێری دەبین، ئەوەیە کە پووچی و بێهوودەیی ئەو هەموو ئارگومێنت و مشتومڕانەیە کە بەر لە تێگەیشتنەوە هەن. ئێمە ناتوانین سوود لە دژایەتیکردنی هیچ بۆچوونێك وەربگرین، تا ئەو کاتەی ئەوە نەدۆزینەوە کە ئەم بۆچوونەی ناو دەق گوزارشت لە چی دەکات و باسی چی دەکات"(Richards, 1930: 8). لەم دیدەوە، ڕەخنەی پراکتیکی کۆی سەرنجی لەسەر هەست و کاردانەوەی خوێنەرە بۆ دەقی ئەدەبی نەناسراو و نادیار. ئەزموونی ڕاستەوخۆی خوێنەری جیاواز دەکات بە بنەمایەك بۆ تێگەیشتنی ورد و قووڵ و تازە بۆ دەقی ئەدەبی.

٤- فرە لێکدانەوەیی دەق: لە دیدی ڕیچاردزەوە ، تەنیا تاکە لێکدنەوەیەکی دیاریکراو بۆ دەق نییە، بەڵکو بە پشکنینی خودی پێکهاتە و وشە و دەربڕینەکانی سەر ڕووپەڕی دەقی ئەدەبی، لە ڕێگەی کارلێکی زیندوو و ڕاستەوخۆی خوێنەر لەگەڵ وشە و گوزارشتەکانی ناو دەق، خوێندنەوەی و لێکدانەوەی جیاواز بەرهەم دێت (Richards, 1930: 156, 242, 250-253, 336) . ئەمەش ئەرکێکی ڕاستەقینەی ڕەخنەی پراکتیکییە.

٥- بەهێزکردنی پاڵنەرەکانی فێرکاری: بنەمایەکی سەرەکی و گرنگی ڕەخنەی پراکتیکی، بەهێزکردنی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و بە جەمسەریکردنی کاردانەوە و وەڵامی خوێنەر (قوتابی)یانە، لە میانەی فێربوونی چۆنیەتی شیکردنەوەی و هەڵسەنگاندنی دەقی ئەدەبی. هەر لەم ڕوانگەیەوە، ڕیچاردز لەو باوەڕەدا بوو، کە قوتابی دەتوانێت بە شێوەیەکی سادە فێری تەکنیکی خوێندنەوە و شیکردنەوەی دەق بێت، ئەمەش بە شیکردنەوەی "وشەکانی سەر لاپەڕەکان". ئەم ڕێگەیە ڕەخنەی لە پرۆسەیەکی ئاڵۆز و ئەستەم بۆ شیکارێکی وریایانە لەبارەی دەقی ئەدەبییەوە دەگۆڕێت (Barry,2009: 15). هەر بۆیە ئەو لەم ئەزموونەدا چەند شیعرێکی بێ ناوی خاوەنەکانی دەخستە بەردەست قوتابییەکانی، هەتا سەرنج و بۆچوونی خۆیان لەسەریان دەربڕن. (عبدالحمید، ٢٠٠١: ٢٦٧). لەم دیدگایەوە، برەوی بە توانای تێگەیشتن و شرۆڤەکردن و چاندنی بیرۆکەی ڕەخنەگرانە لە مێشکی قوتابییەکانی دەدا. هەموو کاردانەوەیەکی ئەوان لە بەرامبەر دەق وەك خوێندنەوەیەکی ڕەسەن و ڕاستەقینەی هەڵهێنجراو لە خودی پاڵنەرەکانی دەروونی قوتابیەکانەوە تەماشادەکرد. بەمەش ڕەخنەی پراکتیکی ڕۆڵی فێرکارییانە لە پرۆسەی فێرکردن و گەشەکردنی توانای بیرکردنەوەی قوتابیان دەگێڕا، کە ئەو جەختی لەسەر دەکردەوە.

وێڕای هەموو ئەمانە، میتۆدە تەکنیکارییەکەی ڕیچاردز، هەنگاوێکی دەسپێکی ڕەخنەیەکی ئەزموونکاری ڕەفتاریی بوو، بە مەبەستی دۆزینەوەی توانای تێگەیشتن و شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی ڕاستەقینەی خوێنەر، لە کاتێکدا دەقە ئەدەبییەکان ڕووبەڕوویان دەبنەوە. ئەم میتۆدە ڕێچکەیەکی دەسپێك و سەرەتایی بوو، بۆ بەیەکبەستنەوەی ئەزموونە کەسی و بەها ئیستاتیکییەکانی دەقی ئەدەبی بە پشت بەستن بە تێگەیشتنی خوێنەر و خودی دەقی ئەدەبی، دوور لە وەڵام و بۆچوونی پێشوەختەی سواو و باو، بەدەر لە سەپاندنی کۆنتێکستە ئایدیۆلۆژی و مێژوویی و کۆمەڵایەتییەکانی دەرەوەی دەقی ئەدەبی. ئەمەش بناغەیەکی سەرەکی ڕەخنەی نوێ بوو.

٣. ڕەخنەی پراکتیکی لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا

هەرچەندە لە ڕووی کردەیی و کەرەسەوە، پانتاییەکی فراوانی ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لە چوارچێوەی چەمك و مانا گشتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکی بەرزەفت بووە، ستراتیژ و ڕووبەری بەشێکی زۆر کارە ڕەخنەییەکانی ئەدەبی کوردی، بە تایبەتی ڕەخنەی ئەکادیمی، بۆ ڕەخنەی پراکتیکی تەرخان کراوە، بەڵام لە ڕووی تیۆریی و میتۆدلۆژییەوە و زاراوەسازییەوە، دووچاری هەندێك ئاریشە و گرفت بۆتەوە. ئەم کێشانەش بەشێکیان پەیوەندی بە چۆنیەتی داڕشتن و سازکردنی زاراوەکەوە هەیە، بەشێکی دیکەیان، پەیوەندی بە چۆنیەتی ناساندن و تێگەیشتن لە زاراوەکە هەیە. لە هەندێك باریشدا، پەیوەندییان بە چۆنیەتی بەکارهێنان و جێبەجێکردن و بەتیۆریکردنی ڕەخنەی پراکتیکیەوە هەیە.

هەر زاراوەیەک لە بوارێک لە بوارەکاندا، مانایەکی تایبەت دەگەیەنێت و هەر ئەم تایبەتمەندییەش وادەکات کە بە پێی جیاوازی بوارەکان، هەندێ جار مانای جیاوازی لێبکەوێتەوە. کەواتەی هەر زاراوەیەك ناونانێکی زانستی و مەعرفییە، لە بارەی چەمکێك کە خاوەن مانا و ناساندنی خۆیەتی. هەر ئەمەشە ئەرك و ئامانج و شێوازی کارکردن بەم زاراوەیە دیاری دەکات.

لە ڕوانگەی ئەم بۆچوونەی کە لە سەرەوە ئاماژە بۆ کرا، بە ئاوڕدانەوە بۆ سەرچاوە بنەڕەتییەکان و فەرهەنگی زاراوەکانی ڕەخنەی ئەدەبی هەروەکو پێشتر باسکرا، چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی مانایەکی تایبەت و دیاریکراوی هەیە، کە ئاماژەیە بۆ ئەو جۆرە نووسین و لێکۆڵینەوە ڕەخنەییانە کە تێیدا ڕەخنەگر تەنیا کاری لەسەر جیهانی ناوەوەی دەق – پێکهاتە زمانییەکەی – دەکات. ئەمەش مانا تایبەتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکییە، کە لەسەرچاوە ڕەخنەییە بنەڕەتیی و ڕەخنەی ئەدەبی جیهانیدا، ئاماژەی بۆ کراوە. هەر بۆیە، کاتێک لە توێژینەوەیەکی ئەکادیمیدا و لەچوارچێوەی ئاماژەدان بە ناسنامەی میتۆدبەندییانەی توێژینەوەکە، چەمکی (ڕەخنەی پراکتیکی) بەکاربهێنرێت، ئەوا ڕاستەوخۆ ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە توێژینەوەکە تەنیا گرنگی بە بنیاتی زمان و هونەرییانەی ناوەوەی دەق دەدات.

بە شێوەیەکی گشتی، زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی لەڕووی تیۆری و کردەییەوە ئامادەبوونی خۆی لەنێو گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا هەبووە، ئەم ئامادەبوونەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەیە، تاوەکو چۆنیەتی و بەکارهێنان و تێگەیشتنی ڕەخنەگرانی کوردمان بۆ دەربکەوێت. هەر بۆیە ئەم توێژینەوەیە، لە تەوەرەکانی داهاتوودا، ستراتیژی کارکردنی لەسەر ئەم بنەمایە داڕشتووە.

٣. ١ دەرکەوتەکانی زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا

بە پێداچوونەوەیەکی ورد و قووڵ بۆ ناو بەشێك لە سەرچاوە دیار و تایبەتەکانی بواری ڕەخنەی ئەدەبی ، بە تایبەتی ئەو توێژینەوانەی ، کە کارییان لەسەر ئەم زاراوەیە کردووە، ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە ڕەخنەگرانی کورد لەبەرامبەر زاراوەی (النقد التطبيقي – Practical Criticism) لەڕووی زمانەوە وشە و دەربڕینی جیاوازیان بەکارهێناوە، وەک لەم نموونانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

- کامل بەسیر لە کتێبی "ڕەخنەسازی مێژوو و پەیڕەوی کردن"، زاراوەی "پەیڕەوی کردن"ی بەکارهێناوە(البصیر ، ١٩٨٣، ١٤١، ١٤٣).
- بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، لە بەرامبەر (Practical Criticism) دا، هەردوو فۆرمی "ڕەخنەی کردەیی"، "ڕەخنەی پراکتیکی" یان نووسیوە (سەجادی، مەحموودی، ٢٠٠٢: ٦٦).
- ڕەئوف عوسمان، زاراوەی "ڕەخنەی تەتبیقی" ی بەکارهێناوە(عوسمان،٢٠١١: ٨١، ٨٣).

- هاوژین سلێوە، فۆرمی "ڕەخنەی پراكتیكی" وەك زاراوە بەكارهێناوە (سلێوە، ٢٠١٩: ٣).

- هەڤاڵ ئەبوبەكر حسێن، بێ ئەوەی ڕاستەوخۆ ئاماژە بە زاراوەی ڕەخنەی پراكتیكی بكات، بەڵام بۆ هەمان مەبەست زاراوەی "ئەدەبیاتناسی كارەكی" بەكارهێناوە (حسێن، ٢٠٢٢: 5).

- بەختیار سەجادی لە كتێبێكی دیكەیدابەناوی "فەرهەنگی زاراوەی ڕەخنەیی" زاراوەكانی "ڕەخنەی كارەكی"، "ڕەخنەی كرداری"، "ڕەخنەی كردارەكی" بەكارهێناوە (سەجادی، ٢٠٢٢: ٣٦٢).

- كەمال میراودەلی لە كتێبی "شیعرناسیی بە شیعر "دا، زاراوەی "ڕەخنەی پراكتیكی" بەكارهێناوە (میراودەلی، ٢٠٢١: ١٥٧).

جێگەی سەرنجە، ڕەخنەگرانی كورد لەڕووی زمان و دەربڕینەوە، لە بەكارهێنانی فۆرم و ناونانێك بۆ زاراوەی (النقد التطبیقی – Practical Criticism) یەكڕا نین، یەك فۆرمی بەكگرتوویان بۆ ئەم بابەتە ساز نەكردووە،هەرچەندە ئەمە لەڕوویەكەوە پەیوەندی بە كێشەی زاراوە و وەرگێڕانی زاراوەكە لە زمانانی بێگانەوە هەیە، بەڵام لە ڕوویەكی دیكەوە، بە وردیی و قووڵیی هۆكاری ئەم ناونانە جیاوازانەیان ڕوون نەكردۆتەوە، شیكردنەوە و هەڵسەنگاندن و ناساندێكی تایبەتیان بۆ چۆنیەتی ناساندن و ماناسازی بۆ ئەم زاراوەیە نەكردووە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا، ئەمڕۆ زیاتر هەر "ڕەخنەی پراكتیكی" وەك فۆرم و دەركەوتەیەكی نیمچە چەسپاو بەكاردەهێنرێت، ئەمە لەڕووی زمان و دەربڕینەوە، ئەی لەڕووی تێگەیشتن و جێبەجێكردنی ئەم زاراوەیەوە، ڕەخنەگرانی كورد چۆن مامەڵەیان لەگەڵ ئەم زاراوەیە كردووە؟

٢.٣ پیادەكردنی ڕەخنەی پراكتیكی لە گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا

وێڕای كێشەی فۆرم و ناونانی زاراوەی ڕەخنەی پڕاكیتكی، ئاریشەیەكی دیكە هەیە، كە پەیوەندی بە جێبەجێكردن و پیادەكردن و مامەڵەكردن لەگەڵ چەمكی ئەم زاراوەیە لە پرۆسەی پراكتیزەكردندا هەیە. لەم گۆشەنیگایەوە، چۆنیەتی مامەڵەكردنی ڕەخنەگرانی كورد لەگەڵ زاراوەی ڕەخنەی پراكتیكی زیاتر لەڕێگەی ئەو لێكۆڵینەوانەوە دەردەكەوێت، كە بەشێوەی كردەیی بەناوی ئەم زاراوەیەوە ئەنجامیانداوە.

كامل حەسەن بەسیر لە كتێبی "ڕەخنەسازی، مێژوو و پەیڕەوكردن"دا، زاراوەی (ڕەخنەسازی پەیڕەوكردن)ی بۆ (النقد التطبیقي) ی بەكارهێناوە، هەروەكو لە بڕگەیەكی پوختەی لێكۆڵینەوەكانی بە زمانی عەرەبی ئەمە زیاتر زەق و ڕوونتر دەبێتەوە، كە دەنووسێت "فجاء الباب الثاني من هذا الكتاب الذي عنوانه (النقد التطبیقي) لیجد هذا الحدیث النظري منتهج ملموسة تتضح أسسها في المیدان التطبیقي و التحلیلي..."(البصیر، ١٩٨٣: 211). ئەمەش لە ڕوانگەی تێگەیشتن و دەربڕینەكانی كامیل حەسەن بەسیرەوە بەو مانایە دێت، كە بەشی دووەمی كتێبەكە، بە ناویشانی(ڕەخنەسازی پەیڕەوكردن)، باسێكی تیۆرییە، بناغەكانی لە بواری پەیڕەوكردن و شیكاریدا ڕوون دەبێتەوە.

هەر لەم چەند دێرەی سەرەوەوە، ئەوەش ڕووندەبێتەوە، ناوبراو "ڕەحنەسازی پەیڕەوكردن"ی لە بەرامبەر لایەنی تیۆری داناوە و هیچ ئاماژەیەك بە تێگەیشتنە ڕێچاردزییەكە دەربارەی چەمكی ڕەخنەی پراكتیكی ناكات، بەڵام لە ڕووی كاركردنی ڕەخنەییەوە، سوودی لە بۆچوونەكەی ڕێچاردز وەرگرتووە و لە شیكردنەوەكانییدا پتر گرنگیی بە خودی وشەكانی ناو دەقەكان داوە، بۆیە لە سەرەتای شیكردنەوەی شیعری (ناڵەی بێكار) ی گۆراندا دەڵێت "ڕێبازی شیكردنەوەی تێكستی ئەم هەڵبەستە بە پێوانەی ووشە و واتا لەبەر تیشكی بنەواشە باسكراوەكانیدا سەرنج بۆ ئەوە ڕادەكێشێ كە ووشەی (ماندوونەبوونی) واژەیەكی قورس و گرانە. هەستیار دەیتوانی ماناكەی بە ووشەیەكی سوك و بەبێ ئلمرازی نەرێ دەبڕێ..."(البصیر، ١٩٨٣: 148). لەم ڕوانگەیەوە، لە میانەی شیكردنەوەی ئەم دەقەدا، سەرنجی ڕەخنەییانەی ئەرێنی و نەرێنی خۆی لە بەرامبەر چەند وشە و دەستەواژەیەكی شیعرەكە دەردەبڕێت.

جێی سەرنجە، كامیل حەسەن بەسیر" لە شیكارییە ڕەخنەییەكەیدا، تەنیا سنووری وشە و دەستەواژەكانەوە نەماوەتەوە، بەڵكو شیكارییە وشەبەندییەكەی بە بارودۆخی سیاسی و كۆمەڵایەتی ناو دەقەكەوە گرێداوە، چونكە هەروەكو خۆی ئاماژەی پێداوە، دەڵێت" ڕێبازی شیكردنەوەی تێكستی وێژەیی بە پێوانەی ڕوخسار و ناوەڕۆك دوبارە ڕەگەزەكانی ئەم دوولایەنەی هەڵبەستەكە یەكاڵا دەكاتەوە و دەربارەی هەر ڕەگەزێك كۆمەڵە تێبینییەك دەچەسپێ" (البصیر،١٩٨٣: 150).

لەم سۆنگەیەوە، دەكرێت بڵێین كامیل حەسەن بەسیر هۆشمەندی ڕەخنەیی ئەوەی هەبووە، كە زاراوەی ڕەخنەی پراكتیكی بە گشتی گرنگیی بە زمانی دەق دەدات، ناچێتە سەر ناوەڕۆكی سیاسی و كۆمەڵایەتی دەق و دەقنووسەوە، بەڵام بە پێی دید و بیركردنەوەی خۆی ڕەخنەی ئەدەبی پەیڕەوكردووە. بە دەربڕینێكی دیكە، چەمك و پرۆسەی ڕەخنەگرتنی لە چوارچێوەی چەمك و مانا ڕێچاردزییەكەی ڕەخنەی پراكتیكی بەزاندووە، كە تەنیا لە ڕوانگەی خودی دەقی ئەدەبی و پشتكردن لە هۆكارە دەرەكییەكان كاری ڕەخنەیی ئەنجام دەدات.

ڕەئوف عوسمان لە كتێبی "ئاسۆیەک بۆ ڕەخنەی ئەدەبی"دا، لێكۆڵینەوەیەكی ئەنجامداوە، بەناونیشانی (چامەی شەوێكی تر لە ئاسۆی ڕەخنەی تەتبیقی دا) شیكاری بۆ دەقی (شەوێكی تر)ی (حەسیب قەرەداغی) كردووە و تێیدا گوتوویەتی"ڕەخنەیەكی تەتبیقی فەراهەم دەهێنم، هیوادارم خوێنەر داوای ڕەخنەی تەفسیریم لێ نەكات"(عوسمان، ٢٠١١: ٨٧). ئەم دەربڕینە نیشانەی هۆشمەندیی ڕەخنەیی ڕەخنەگرە لە ئاست زاراوەی(ڕەخنەی تەتبیقی)، بەو مانایەی دركی بەوە كردووە، كە پرۆسەی ڕەخنەیی لەبەر ڕۆشنایی ئەم زاراوەیە كارێكی شیكاری وەسفییە، پابەندی ئیستاتیكای ناوەوەی دەقە. ئەمەش لە پێكهاتەی زمان و ئەدگارە زمانەكەیدایە. هەر بە دەربڕینی ڕەئوف عوسمان خۆی تەنیا پشت بە خودی دەق دەبەستێت و دەنووسیێت" لە نێو جەرگەی خودی هۆنراوەكەوە سەرنجەكانم لە دایك دەبن و ڕەخنەیەكی تەتبیقی فەراهەم دەهێنم" (عوسمان، ٢٠١١: 87).

ڕەخنەگر لە لاپەڕە (87 تا 99)، لە سنووری ناوەوەی دەق سەرنجە ڕەخنەییەكانی خۆی دەربڕیوە، بۆ نموونە سەرەتا كۆمەڵێك دەنگی ناو دەقی شیعرەكە دیاری دەكات: 1- شاعیر، دەنگی دووەم (هاودەردەكەم)، دەنگی سێیەم (پیری موغان)، دەنگی چوارەم (شەم)....هتد (عوسمان، ٢٠١١: 89 -91).

ئەو هەر لە چوارچێوەی ناوەوەی دەق دەمێنێتەوە، ئاماژە بە ئەدگارێكی شێوازی شیعرەكە دەكات، دەڵێت"... لەم هۆنراوەیەدا هەڵاوێردنی گیانی خیتابییەت دەنگ سازی ووشك دوانی ڕاستەوخۆیە لەگەڵ مێشك و زەین دا" (عوسمان، ٢٠١١: 93). دواتر ڕەخنەگر لە میانەی شیكردنەوەی دێرە شیعرێكی چلەی (شەوێكی تر) باسی نامۆبوون دەهێنێتە ناو لێكۆڵینەوە ڕەخنەییەكەیەوە و چەند بابەتێكی فەلسەفی و سیاسی كۆمەڵایەتی تێكەڵی شیكارییە ڕەخنەییەكەی دەكات، بۆ نموونە پێناسەی جۆرەكانی نامۆبوون و لێكدانەوە بۆ هۆی سەرهەڵدانیشی دەكات (عوسمان، ٢٠١١: 100 - 102).

ئەگەرچی ئەم جۆرە باسكردن و شرۆڤەكردنەی ڕەخنەگر، جۆرە دووركەوتنەوە و دابڕانێكە لە مانا و مەبەستی ڕەخنەی پراكتیكی، بەڵام ڕەخنەگر دید و تێڕوانینی خۆی

بۆ پرۆسەی ڕەخنەی ئەدەبی هەیە، دەبێژێت " لە ڕاستیدا ڕەخنەگر، هەر کەسێ بێت، بەر لە هەر شت خاوەنی بیر و ڕا و ئایدولۆجیا و بۆچوون و کەسیەتی خۆیەتی و دەبێت ئەو گەنجینە توانا و بەهرەیەی سنوور دانێت بۆ بابەتە ڕەخنە لێگیراوەکە و لەو ڕێگایەوە دەروازەی داهێنانی نوێ تر بخاتە سەر گازی پشت و کەسیەتی خۆی لە کێڵگەی داهێناندا بسەلمێنێ" (عوسمان، ٢٠١١: 87). ئەو دەبەوێت پێمان بڵێت، ناکرێت کاری ڕەخنەگر هەر هێندە بێت، کە تەنیا سەرقاڵی ناوەوەی دەق بێت و خۆی بکاتە پاشکۆی ڕێبازێکی ڕەخنەیی دیاریکراو.

هاوژین سلێوە لە کتێبی "ڕەخنەی پراکتیکی"(٢٠١٩) دا، چەند وتار و لێکۆڵینەوەیەکی نووسیوە، بۆنموونە، لێکدانەوەی ڕۆمانی بۆرە (ل٥٩) ، ڕاڤەی دیوانی (زایەڵەی عەشق)ی بورهان بەرزنجی (ل٦٩)، لێکدانەوەی دەقی شیعری (ڕوبارانە) بەپێی میتۆدی بونیادگەری (ل ٧٧). لە کۆی خوێندنەوە و شیکردنەوەی ئەم دەقانە، ئەوە بەدیاردەکەوێت کە هاوژین سلێوە چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی بە مانا گشتییەکەی بەکارهێناوە، واتا هەر بە مانای جێبەجێکردنی کارێکی ڕەخنەیی لەبەر ڕۆشنایی هەر زاراوە و ئاڕاستەیەکی ڕەخنەیی. ئەمە جگە لەوەی کە ئەگەر چی ئاماژەی بە کتێبەکەی ریچاردز (ڕەخنەی پراکتیکی ،١٩٢٩) کردووە، بەڵام بە کارکردن لە چوارچێوەی چەمکە ریچاردزییەکە پابەند نەبووە، بەڵکو زیاتر جەختی لەسەر نموونە هێنانەوە بە مەبەستی سەپاندن و پراکتیزەکردنی میتۆدە ڕەخنەییەکان و بۆچوونەکانی خۆی کردۆتەوە، ئەمەش کارەکە لە چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی بە مانا تایبەتییەکەی دوور دەخاتەوە.

عەتا قەرەداغی لە کتێبی "گەڕان بەدوای جوانییەکان لە ڕووبەرە فەرامۆشکراوەکاندا" دەربارەی نووسینە ڕەخنەییەکانی ناو ئەم کتێبە دەڵێت"ئەو میتۆدەی خوێندنەوەی دەقەکانی پێکراوە میتۆدی شیکاری پراکتیکییە، مەبەست لە ڕەخنەی شیکاری پراکتیکی کارکردنە لەناو بنیادی پێکهێنەری دەقدا، کە ئەویش بریتییە لە زمانی دەق و کۆی ئەو توخم و ڕەگەزە زمانییانەی بەشداری دەکەن لە بەرهەمهێنانی شیعرییەتی دەقدا" (قەرەداغی، ٢٠٢٠: ٣). لێرەدا، قەرەداغی لە سنووری چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی بە مانا ریچاردزییەکەی دەرنەچووە و باش لەوە گەیشتووە، کە ئەم چەمکە پتر کار لەسەر توخم و ڕەگەزە زمانییەکانی دەق دەکات. هەر لە سەر ئەم بنەمایەش پرۆژەی ئەنجامدانی ڕەخنەی پراکتیکی پیادەکردووە.

ئەم کتێبەی عەتا قەرەداغی سێ لێکۆڵینەوەی لە خۆی گرتووە، بەم ناونیشانانە:

- خوێندنەوەی چەند دەقێکی جەلالی میرزا کەریم لە ژێر ناوی (خەمنامەدا).
- <<شەوێك لە شەوانی سیمرخ>>ی سەڵاح شوان لە نێوان ئەفسانە و واقیعدا.
- هاوشێوەبوونی برووسکەی شیعر و نووری خودا لە شیعری<< بارانی ڕەنگاوڕەنگ>>ی سەلام محەممەددا.

ڕەخنەگر لە دیدگای هۆشیارییەکی ڕەخنەییەوە، شیکردنەوەی بۆ دەقەکانی ناو ئەم ناونیشانانەی سەرەوە کردووە، هەروەکو خۆی دەنووسێت" لە میانەی شیکردنەوەیە بنیادی زمان و شیعرییەتی دەقەکانەوە ئاخاوتنی باری تێڕوانینمان لە هەر دەقێکدا کردووە..."(قەرەداغی، ٢٠٢٠: 5).

بە خوێندنەوە و تێڕامان لە هەر سێ توێژینەوەکە، ئەوە ڕووندەبێتەوە کە ڕەخنەگر پابەندی ئەو ڕێباز و جۆرە ڕەخنەییە بووە، کە لە پێشەکی کتێبەکەیدا ڕوونی کردۆتەوە، بۆ نموونە ئەگەر سەرنجێکی لێکۆڵینەوەی دووەم بدەین(<<شەوێك لە شەوانی سیمرخ>>ی سەڵاح شوان لە نێوان ئەفسانە و واقیعدا)، ئەو تێگەیشتنە دروست دەبێت، کە لێکۆڵینەوەکە کۆی سەرنجە ڕەخنەییەکانی لە بارەی ڕەگەز و ئەدگارە هونەرییەکانی ناو دەقەکەوە دەربڕیوە.

لەم توێژینەوەیەدا، بە سەرنجدانی لە ناونیشانی دەقەکەوە دەستپێیکردووە و هەوڵیداوە، کە ناونیشان وەك کلیلی کردنەوە کۆدەکانی دەقەکە بەکاربهێنێت(قەرەداغی، ٢٠٢٠: 69). دواتریش، چەند ئەدگارێکی شێوازناسیانەی دەقەکەی خستۆتەڕوو، جۆری دەنگەکانی ناو دەقەکەی دیاریکردووە. ئەمەش بە ڕوونی بایەخدان و بەتەوەرکردنی ڕەهەندی ئیستاتیکیی ناوەوەی دەقی ئەدەبییە، هەر بۆچوونێکیشی پێشکەشکردبێت، لە سنووری دەق نەچۆتە دەرەوە. ئەمەش نیشانەی پابەندی و هۆشیاری ڕەخنەگرە، کە بە ئاگاییەکی ورد لێکۆڵینەوەکانی ئەنجامداوە و هاوسەنگی نێوان میتۆدی ڕەخنەیی و خودی پرۆسەی ڕەخنەییەکەی پاراستووە.

هەڤاڵ ئەبوبەکر حسێن لە کتێبی "ئەدەبیاتناسی کارەکی" سێ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی نووسیوە، جێی سەرنجە نووسەر ئەم کارەی ناولێناوە (ئەدەبیاتناسیی کارەکی) و لە لاپەڕە (٥) یشدا، بە (ئەدەبی کارەکی) لە قەڵەمیداوە. وێڕای ئەوەی هیچ ڕوونکردنەوەیەکی لە بارەی بەکارهێنانی ئەم فۆرمە جیاوازانەوە نەخستۆتەڕوو، کەچی لە جوغزێکی دیکەدا، لە پێشەکی کتێبەکەیدا بەتەنیشت زاراوەی ئەدەبیاتناسییەوە، نووسیویەتی (لێکۆڵینەوەی ئەدەبی) (حسێن، ٢٠٢٢، ٥)، ئەمەیان ڕەنگە کێشە نەبێت، کە ئەم کتێبەی خۆی لەناو بازنەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کارەکیدا دابنێت، بەڵام ئەوەی لێڵی و ناڕوونی دەهێنێتە ناو ئەم قسانەی هەڤاڵ ئەبوبەکرەوە، بەکارهێنانی زاراوەی (ئەدەبی کارەکی)یە بە مەبەستی (ڕەخنەی پراکتیکی). زاراوەی ئەدەبی کارەکی لەڕووی زانستی و بابەتییەوە، بۆ لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی ورد و دروست نییە، چونکە وشەی (ئەدەب) ئاماژەیە بۆ دەقێکی ئەدەبی، کە تێیدا ڕوانینی شاعیر یان چیرۆکنووس لە بەرامبەر ئێش و ئاریشەکانی ژیان و جڤاک و بوونەوەر خراوەتەڕوو. هەرچی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و ڕەخنەییە خستنەڕووی ڕوانینی ڕەخنەگرە لەبەرامبەر دەقی ئەدەبیدا.

هەر ئەم تێکەڵکارییەش لەنێوان زاراوەکاندا وایکردووە، لێکۆڵینەوەکانی ڕەخنەگرەکە لەڕووی ئاماژەدان بە میتۆدی کارەکە تووشی کێشەیەکی میتۆدۆلۆژی ڕەخنەیی بوونە، بەو مانایەی زاراوەی (پەسنیشیکاری) بە مانای (الوصفي التحليلي) بەکارهێناوە، کە کارکردن لەبەر ڕۆشنایی ئەم زاراوەیە پتر خستنەڕووی بنیاتی ئیستاتیکی دەقەکانە، بێ بڕیاردانی ڕەخنەیی، بەڵام نووسەر لە لێکۆڵینەوەکانیدا بڕیاری ڕەخنەییشی داوە، بۆنموونە لە لاپەڕە (٩٣، ١٥٠). ئەمە کێشەی بۆ تێگەیشتنی ڕەخنەگر لە مانا و چەمکی ڕەخنەی پراکتیکی و میتۆدبەندی ڕەخنەیی دروست کردووە. هەروەها جۆرە مۆرکێکی لێکدژی بە ستراتیژی کارە ڕەخنەییەکە بەخشیوە.

ئەنجام:

گرنگترین ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە ئەمانەن:

١-لە ڕووی فۆرمەوە، نووسەر و ڕەخنەگرانی کورد تاکە فۆرمێکی ستاندارد و چەسپاویان لە بەرامبەر زاراوەی ڕەخنەی پراکتیکی بەکار نەهێناوە، بەڵکو کۆمەڵێك فۆرمی جیاوازیان لە بەرانبەر (النقد التطبيقي=Practical Criticism) بەکارهێناوە، لەوانە: پەیڕەوی کردن، ڕەخنەی کردەیی، ڕەخنەی پراکتیکی، ڕەخنەی تەتبیقی، ئەدەبیاتناسی کارەکی، ڕەخنەی کرداری، ڕەخنەی کردارەکی.

٢-لەڕووی کردەیی و پیادەکارییەوە، هەندێك ڕەخنەگرانی کورد، بەشێوەیەکی جیاواز مامەڵەی جیاوازیان لەگەڵ چەمکی (ڕەخنەی پراکتیکی) کردووە: بەشێکیان هەر لە چوارچێوەی چەمکە گشتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکی ماونەتەوە. بەشێکی زۆر

کەمیان،بە هۆشیارییەوە ئاماژەیان بە چەمکە ڕیچاردزییەکە داوە و هەر بەم تێگەیشتنەش بەکاریان هێناوە، وەکو عەتا قەرەداغی لە کتێبی " گەڕان بەدوای جوانییەکان لەرووبەرە فەرامۆشکراوەکاندا". هەندێکی دیکەیان، سەرەڕای ئاگاداربوونیان لە دیدی ڕیچاردز، بەڵام بە مانا تایبەتییەکە بەکاریان نەهێناوە و بە مانا گشتییەکەی لەسەر دەقی ئەدەبیدا جێبەجێانکردووە، وەکو هاوژین سلێوە لە کتێبی "ڕەخنەی پراکتیکی"دا. کەواتە، بە شێوەیەکی گشتی زیاتر چەمکە گشتییەکەی ڕەخنەی پڕاکتیکی لە ناو گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا دەرکەوتووە.

٣-هۆکاری ئەم تێکەڵکاری و ئاریشەی فۆرم و چەمك و چۆنیەتی پیادەکردنی ڕەخنەی پراکتیکی، زیاتر نەبوونی هۆشیاریی و پاشخانێکی ڕەخنەیی فراوانە لە بارەی مێژوو و چۆنیەتی تیۆریزەکردن و پیادەکردنی ئەم زاراوەیە لە ناو ئەدەبیاتی جیهانیدا.

٤-لە ڕووی ئامانج و مەبەستەوە، هەرچەندە چەمکە تایبەتی و گشتییەکەی ڕەخنەی پراکتیکی لە ڕوویێکەوە پەیوەندییان بە مەبەستی فێرکردن و ڕاهێنان لە سەر چۆنیەتی ئەنجامدانی پرۆسەی ڕەخنەییەوە هەیە، بەڵام لە ناو ڕەخنەگرانی کورددا، زیاتر مۆرکێکی توێژینەوەیی بەسەر ئامانجی ڕەخنەی پراکتیکیدا زاڵە.

سەرچاوەکان:

البصیر، کامل حسن عزیز (د.) (1983). ڕەخنەسازی، مێژوو و پەیڕەوی کردن. بەغدا: کۆڕی زانیاری عیراق.

حسێن، هەڤاڵ ئەبوبەکر(پ. ی. د). (2022). ئەدەبیاتناسیی کارەکی. چاپی یەکەم. سلێمانی:______.

سلیوە، هاوژین (پ. ی. د.). (2019). ڕەخنەی پراکتیکی. چ2 ، ______: چاپخانەی چوارچرا.

سەجادی، بەختیار (د.). (2022). فەرهەنگی زاراوەی ڕەخنەیی (ئینگلیزی- کوردی – فارسی). چاپی سێیەم. هەولێر: بڵاوکراوەکانی ماڵی وەفایی.

سەجادی، بەختیار و مەحموودی، محەمەد. (2002). فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی. سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

عوسمان ڕەئوف (د.). (2011). ئاسۆیەك بۆڕەخنەی ئەدەبی. بەغدا: دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی.

قەرداغی، عەتا. (2020). گەڕان بەدوای جوانییەکان لە ڕووبەرە فەرامۆشکراوەکاندا. هەولێر: بەڕێوەبەرایێتی ڕاگەیاندن و بڵاوکردنەوەی هە ولێر.

میراودەلی، کەمال (د.). (2021). شیعرناسیی بە شیعر. چاپی یەکەم. سۆران کتێبخانەی مێخەك و ئەکادیمیای فانی.

عبدالحمید، شاکر(د.). (2001). التفضیل الجمالی. الکویت: سلسلة عالم المعرفة.

عبدالله ،عدنان خالد. (1986). النقدالتطبیقي التحلیلي، ط1. ،بغداد: دار الشؤون الثقافیة.

وهبة ، مجدي. (1974). معجم مصطلحات الادب. بیروت: مکتبة لبنان.

Baldick, C. (2001).The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Second edition. New York: Oxford University Press.

Barry, P. (2009). Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory. Manchester university press.

Bredin, H. (1986). IA Richards and The Philosophy of Practical criticism. Philosophy and literature, 10(1), 26-37.

Hartman, G. H. (1979). A Short History of Practical Criticism. New Literary History, 10(3), 495-509.

North, J. (2013). What's "New Critical" about "Close Reading"?: I. A. Richards and His New Critical Reception. New Literary History, 44, 141 - 157.

Peck, J. & Coyle, M. (1995). Practical Criticism: How to Write A Critical Appreciation. New York: Palgrave Publishers.

Richards, I.A. (1930). Practical Criticism: a Study of Literary Judgment. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.

West, D. (2017). Practical Criticism: An Early Experiment in Reader Response. Language and Literature, 26(2), 88-98.

Original Article |**DOI:** https://doi.org/10.14500/kujhss.v8n2y2023.pp147-153